

УДК 364.78:061.22(1-22):177.27(477.4)»1921/1922»
DOI: 10.24144/2524-0609.2020.46.70-76

Кучеров Геннадій Геннадійович

кандидат історичних наук, доцент
кафедра соціальної роботи та психології
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж
м. Кам'янець-Подільський, Україна
kucherovgennadij@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-7979-0855>

Палилюк Оксана Михайлівна

кандидат історичних наук
викладач кафедри соціальної роботи та психології,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж
м. Кам'янець-Подільський, Україна
Paelulko1980@ukr.net
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-9314-0461>

Гуменюк Інна Миколаївна

викладач кафедри соціальної роботи та психології
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж
м. Кам'янець-Подільський, Україна
gumenyk.inna2017@gmail.com

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКИХ «ПРОСВІТ» ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У 1921-1922 РР.: БЛАГОДІЙНІСТЬ

Анотація. Стаття присвячена цілісному аналізу практичного досвіду благодійної діяльності сільських «Просвіт» Правобережної України на початку 20-х років ХХ ст., основним напрямом якої була допомога голодуючим. Досліджено питання надання такої допомоги різним категоріям населення в цілому, а також відображена робота державних структур із правового врегулювання добродійної діяльності «Просвіт». Радянський режим, знаючи про народну популярність товариств, використовував їх можливості і ресурси, переклавши на них частину державних соціальних витрат. Мета статті: аналіз діяльності «Просвіт» в умовах радянського режиму, її значення та результати у 1921-1922 рр., висвітлення проблем і здобутків просвітницьких осередків у контексті надання благодійної допомоги. Методи дослідження: порівняння, узагальнення, аналіз, синтез, структурно-системний, синхронний, статистичний, історико-порівняльний, аналіз доступних джерел і наукової літератури. З'ясовано, що діяльність «Просвіт» координував позашкільний відділ народної освіти при Народному комісаріаті освіти, який спрямовував їхню роботу у потрібному владі руслі, а саме – на допомогу голодуючим, проведення тижнів допомоги інвалідам війни, міліції, військовим тощо. Акцент був зроблений на допомогу голодуючим, визначенні конкретних напрямків і форм роботи для здобуття коштів нужденним. Встановлено, що благодійність сільських «Просвіт» носила як добровільно-примусовий, так і добровільний характер. Перший неофіційно ініціювала радянська держава, другий – власне товариства.

Ключові слова: благодійність; допомога; «Просвіта»; товариство, радянський режим.

Вступ. Демократичні трансформаційні процеси в Україні, розпочавшись наприкінці ХХ ст., зумовили зміни в усіх сферах життя суспільства. У результаті соціально-економічної кризи, що спричинила подальше зубожіння населення, з'явилися різноманітні благодійні організації, товариства, фонди. Оскільки кількість осіб, які потребували допомоги (біженці, переселенці, люди похилого віку, інваліди, сироти, безпритульні), постійно збільшувалася, благодійність перетворилася на важливий напрямок соціальної політики України.

Благочинну допомогу в Україні у період Української революції (1917-1921 рр.) надавали різні організації, у тому числі й «Просвіти». Просвіт'яни доглядали хворих і поранених воїнів та підтримували родини мобілізованих до війська та інші категорії знедолених. Крім збору пожертвувань, проведення різноманітних вікторин, лотерей, члени цієї української організації влаштовували вечори, концерти, театральні вистави, виступи хорів, пропагували і продавали літературу. Подібних організацій в Україні ще не було.

В умовах відродження як державної, так і приватної форми благодійності проблема вивчення діяльності сільських «Просвіт» Правобережної України на початку 20-х років ХХ ст., практичного

розв'язання ними злгоденних соціальних проблем населення досить актуальна, оскільки сприятиме формуванню сучасної ефективної державної соціальної політики і появі нових видів і форм соціальної і моральної підтримки малозабезпечених категорій населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання благодійності було предметом розгляду у дослідженнях багатьох українських вчених. Зокрема, О. А. Кочнова [1] здійснила комплексний аналіз благодійності як соціокультурного явища, а саме: дослідила культурологічну природу благодійності, її феномен у рамках порівняльної культурології, з'ясувала особливості розвитку цього виду діяльності в сучасній Україні.

На думку М. Дмитрієнко та О. Яся [2] зі встановленням радянської влади дослідження благодійності були припинені, а дана тема була визнана буржуазною і була заборонена. Саме явище благодійності визнавалося соціальним явищем класового, перш за все, буржуазного суспільства. У першому виданні Великої Радянської Енциклопедії зазначалося: «Кажими бы соображениями религии, гуманности и морали ни объяснялась и ни обосновывалась бы благотворительность, в основе ее лежат определенные, хотя и не всегда осознанные классовые интересы...»

[3, с. 466]. Із твердженням зазначених науковців можна погодитися частково. Проте, на нашу думку, хоча благочинність при радянському режимі не досліджувалася, все ж таки вона існувала, принаймні у 1921-1922 рр.

Організацією благодійної допомоги юридичними особами (це і наш науковий інтерес) також цікавилися науковці. Зокрема, Н. М. Лаврушина [4] виділила етапи та тенденції функціонування товариств допомоги дітям, які існували в Україні у 1918-1939 рр. Так, дослідниця дала характеристику діяльності різних організацій, товариств, комісій із надання допомоги дітям, з'ясувала позитивні і негативні сторони такої допомоги, сформулювала мотиви ліквідації товариств допомоги дітям в Україні тощо.

Н. І. Загребельна та І. А. Коляда висвітлили діяльність громадських благодійних організацій у роки Першої світової війни в Україні [5]. Автори зосередили увагу на цьому періоді, для якого була характерна більша, ніж у попередні десятиліття мирного часу, активізація громадянської благодійності у країні; показали розгалуженість церковних, урядових та громадських організацій і товариств з питання допомоги як військовим, так і цивільному населенню від наслідків широкомасштабних воєнних дій. У контексті нашого дослідження цікавими, хоч і фрагментарними, є дані про благодійну діяльність миколаївської «Просвіти».

Серед організацій, які займалися доброчинністю, варто виокремити товариство Червоного Хреста. Його діяльність у дисертаційному дослідженні простежила О. Г. Грибан. Зокрема, дослідниця запропонувала власну концепцію місця і ролі Червоного Хреста у більшовицьких політичних та соціально-економічних експериментах радянської України міжвоєнної доби; детально з'ясувала особливості використання більшовицьким режимом організації для соціально-гуманітарної підтримки населенню тощо [6].

Таким чином, діяльність сільських «Просвіт» у сфері благодійництва залишається недостатньо вивченою, науковий інтерес, на нашу думку, матиме дослідження на перехресті двох сфер: соціальної і культурно-освітньої. Ось чому проблема з'ясування діяльності сільських «Просвіт» в цілому і їх благочинної діяльності зокрема, й досі залишається актуальною.

Мета статті. Ми у нашому дослідженні спробуємо з'ясувати: по-перше, чи доцільно було радянському режиму від початку панування в Україні відмовлятися від доброчинності культурно-освітніх «Просвіт»; по-друге, її значення та результати у 1921-1922 рр.

Методи дослідження. Для досягнення мети і завдань дослідження були використані загальнонаукові методи: порівняння – застосований для порівняння внеску «Просвіт» у справу благодійності; узагальнення – переважно для вивчення архівних документів; аналіз – дав змогу розглянути питання благодійницької діяльності товариств у цілому, а також проаналізувати її позитивні і негативні прояви. З числа міждисциплінарних застосовано структурно-системний метод, який дозволив розглянути об'єкт дослідження з усіма його основними рисами як єдине ціле. Домінуючими методами під час підготовки публікації стали синхронний, статистичний, історико-порівняльний. Синхронний дозволив встановити як загальні тенденції, властиві «Просвітам», так і певні регіональні особливості. Статистичний метод допоміг встановити кількісні дані щодо допомоги просвітницькими товариствами різним категоріям

населення. Завдяки історико-порівняльному методу вдалося співставити різні епохи із предметом дослідження.

Виклад основного матеріалу. Благодійність – безкорисливе надання допомоги нужденним, які не пов'язані з благодійником. Саме таке трактування можна зустріти у багатьох вчених, що досліджували це явище. Благодійна допомога в Україні має багатовікові традиції. Доброзичливе ставлення до ближнього можна побачити ще в діях давніх слов'ян. Філантропія була вагомою частиною їхнього життя. Ключовим моментом у становленні благодійності можна вважати запровадження християнства, однією з головних моральних заповідей якого є – «полюби ближнього свого як самого себе».

Починаючи з XIX ст. поняття «благодійність» зазнає трансформації, бо держава поволи виключається з числа добродійників. Під час революційних подій 1917-1921 рр. благодійність була притаманна як фізичним, так і юридичним особам. У цей час сільські «Просвіти» регіону були єдиними громадськими інститутами, що надавали населенню не лише освіту, але й допомагали йому розв'язувати злободенні проблеми. Саме у 1921 р. на фоні стабілізації суспільно-політичного життя «Просвіти» мали більші можливості для реалізації власної доброчинної місії за підтримки держави.

Насамперед сільські «Просвіти» регіону турбувалися про малозабезпечені верстви населення. Це питання стало предметом розгляду на з'їзді «Просвіт» у Луцьку, який розпочав роботу 14 лютого 1921 р. З доповіддю про позашкільну освіту виступив Р.Шкляр – один із фундаторів луцької повітової «Просвіти», який зазначив, що при кожній «Просвіті» необхідно заснувати самаритянську (благодійну) секцію. Передбачалося, що вони будуть піклуватися про бідних, відкривати притулки для дітей тощо. Виходячи з цього, форум ухвалив рішення: пропонувати товариствам заснувати самаритянські секції і звернутися до громадян, особливо до духовенства, з метою збору коштів на користь шкіл і притулків [7, арк. 13]. Ця постанова з'їзду сприяла згуртуванню волинян навколо просвітницької діяльності.

У 1921 р. в Україні, а також на Кубані і Поволжі виникла посуха. Не зважаючи на це, радянський режим і надалі вимагав реалізації нереальних хлібозаготівельних планів. Наслідком злочинної тодішньої соціальної політики став голод у південних районах України. Для виправлення складного соціально-економічного становища була запроваджена нова економічна політика (НЕП). В її межах були: заміна продрозверстки продподатком, дозвіл всіх форм кооперативу, госпрозрахунок, залучення іноземного капіталу, використання ринку і різних форм власності тощо. НЕП послабив тиск держави, що не могло не вплинути і на благодійництво просвітницьких організацій.

На нашу думку, доброчинність у радянській державі, принаймні у 1921 р. існувала, хоч і в добровільно-примусовій формі. Радянська влада під час голоду, маючи обмежені фінансові ресурси, вирішила частково перекласти частину своїх видатків на соціальну сферу на культурно-освітні товариства «Просвіта». З чим це було пов'язане? По-перше, сама назва «Просвіта» у радянських державних діячів асоціювалась із попередньою культурно-освітньою діяльністю українських урядів. Тому осередки часто називалися «контрреволюційними», «петлюрівськими», «націоналістичними», «кунацькими» тощо. Більше того, просвітяни свого часу підтримували політику українських урядів. По-друге, у сво-

їй діяльності окремі «Просвіти», незважаючи на інструкції органів політосвіти, на думку влади, погано пропагували ідеї соціалістичного розвитку України і класової свідомості селян. По-третє, траплялися випадки, коли сільські осередки, виявляючи наполегливість, саботували розпорядження органів радянської влади, що останній не подобалося. По-четверте, діяльність окремих товариств носила релігійний характер: просвітяни відзначали Різдво, Водохреще, Великдень, Зелені свята, Покрову, що йшло всупереч комуністичній ідеології. Крім того, членами окремих товариств були діячі церкви.

З іншого боку, радянських функціонерів хвилювало і бентежило селянські повстання, які були придушені у березні 1921 р. в Україні. В. І. Ленін виступав за термінове налагодження відносин із селянством (інакше виступи могли повторитися). Тому відкрито ліквідувати «Просвіти», радянська влада не наважилася. А от фінансово послабити їх, використовуючи голодомор як механізм вилучення їхніх ресурсів, на думку останньої, – можна і доцільно.

З метою подолання голодомору радянська влада видала ряд розпорядчих документів, котрі безпосередньо стосувалися «Просвіт». Так, відповідно до наказу Головополітосвіти від 27 липня 1921 р., наказу Волинської губполітосвіти від 2 вересня того ж року (так само на Київщині і Поділлі), просвітницькі осередки повинні були поєднувати свою безпосередню діяльність із заходами, спрямованими на подолання голодомору. Зокрема, просвітяни мали організовувати лекції, вистави концерти, мітинги тощо з метою інформування населення та залучення його до благодійної допомоги голодуючим.

Було визначено два шляхи у зазначеному напрямку роботи: 1) постійне щомісячне (до нового врожаю) добровільне оподаткування тих, хто працює; 2) розвиток занедбаного сільського господарства через читання лекцій агрономами, пасічниками, садівниками, городниками тощо. Крім цього, «Просвіти» зобов'язані були дбати про своєчасне відправлення допомоги голодуючим через сільські трійки (до їх складу входили два представники сільського комітету незаможних селян (КНС) та одного з сільського виконавчого комітету), щомісячно надсилаючи (не пізніше 15 числа) звіт про хід і зміст роботи волосному інструктору політосвіти [8, арк. 47].

У зв'язку із тяжким становищем населення Поволжя, Донецького басейну, південних районів України повітові виконкоми ухвалювали рішення про створення протягом 3-х днів волосних та сільських комісій з надання допомоги голодуючим. Зокрема, Київська політосвіта пропонувала волвідділам перевести усіх освітян, просвітян, лекторів, аматорські трупи у повне розпорядження назначених комісій. Протягом усього часу надання допомоги всі «Просвіти» повинні були організовувати якомога більше мітингів, концертів та вистав, увесь збір із яких віддавати як допомогу населенню, що голодувало. При цьому влада вимагала, щоб на мітингах промовці закликали слухачів робити пожертви продуктами та грошми для голодуючих, показувати велике значення Донецького басейну як постачальника вугілля. Плату за концерти та вистави пропонувалося брати у натуральному вигляді, а у випадку неможливості цього, – максимально підвищити ціну [9, арк. 1-2].

4 серпня 1921 р. ЦК КП(б)У видав постанову про кампанію з боротьби із голодомором. Відповідно до неї, Губкомам надано вказівку, що «при проведенні кампанії необхідно розрізняти заклики до боротьби з голодом у Росії від боротьби з неврожаєм в Україні, де допомога місцям, що постраждали від

неврожаю, могла бути наданою своїми повітовими або губернськими коштами» [10]. Тобто значне фінансове навантаження лягало на місцеві органи влади, які, у свою чергу, використовували ресурси просвітницьких осередків. Крім того, 1 серпня 1921 р. розпочався тиждень допомоги голодуючим Поволжя. «Просвіти» зі свого боку також створювали комісії із допомоги голодуючим, віддавали їм кошти, отримані за проведення вистав, музично-вокальних вечорів, концертів-мітингів, платних лотерей, продуктів харчування тощо. Найбільш ефективними джерелами прибутків були вистави. Плату за них брали переважно у натуральній формі, зрідка – грошима. Для прикладу, чоколівська «Просвіта», що на Київщині, 28 серпня влаштувала виставу, витрати на яку склали 112 тис. крб., а чистий прибуток – 138 тис. 500 крб. Отримані кошти направили у волосну комісію для допомоги голодуючим [11, арк. 12]. 2 жовтня 1921 р. клітовська «Просвіта», що на Волині, отримала за виставу 100 тис. крб. прибутку, які надіслала у волосний відділ народосвіти. Голова товариства А. Романкевич просив видати розписку [12, арк. 21]. У цілому, збір коштів для голодуючих значною мірою залежав від чисельності населення того чи іншого села, а також від можливостей просвітян організувати заходи з благодійною метою.

Наскільки різноманітними були подібні заходи, можна судити, проаналізувавши, наприклад, роботу «Просвіт» Лянцкорунської волості, що на Поділлі. Найпопулярнішими й найефективнішими були народні читання, різдвяно-новорічні свята, концерти, платні лотереї тощо. Кожному товариству пропонувалося організувати під час Різдвяних свят або виставу, або коляди, або якийсь інший благодійний захід. У держархіві Хмельницької області містяться відомості про виставу, організовану жердецьким товариством, збір від якої (76 тис. 500 крб.) був спрямований на користь голодуючих. Просвітяни с. Драганівка колядували та проводили платні лотереї. Зі свого боку, волосний відділ народосвіти взяв під особистий контроль організацію осередками благодійних заходів [13, арк. 111].

Найуразливішою категорією громадян, які постраждали від голоду, були діти. Часто вони ставали безпритульними при живих батьках, бо ті вимушено залишали їх у дитячих будинках, притулках чи просто на вулиці. Сільські товариства намагалися допомогти таким дітям. Так, ляхковецька «Просвіта» Подільської губернії передала владі 53 тис. крб., виручених від постановки вистав, на користь голодуючих дітей, при цьому був складений акт передачі коштів [13, арк. 76-77].

Крім того, Головний політико-освітній комітет (Головополітосвіта) видав розпорядження, за яким кожна «Просвіта» регіону була зобов'язана всі свої ресурси використовувати для проведення 2 платних вистав. Отримані грошові збори із відповідними актами надсилалися у волосний відділ народної освіти. Для проведення благодійних заходів не потрібен був дозвіл, проте про дату вистави все ж необхідно було повідомити завчасно, оскільки відділ народної освіти надсилав свого представника для контролю. Разом із тим, як свідчать матеріали державного архіву Вінницької області, останній був загальним, тобто представники влади залишали за «Просвітами» право обрання репертуару [14, арк. 43].

Після закінчення тижня допомоги голодуючим товариства й надалі продовжували благодійну роботу. Так, 14 серпня 1921 р. на загальних зборах олександрівсько-слобідської «Просвіти» Київського повіту ухвалили рішення створити комісію із допо-

моги голодуючим, а згодом просвітяни організували кілька вистав та вечірок. Як свідчать документи, такі

види діяльності давали непоганий прибуток (Табл. 1) [15, арк. 8-9].

Таблиця 1.

Звіт олександрівсько-слобідської «Просвіти» Київського повіту про виручені кошти за проведені заходи

Назва вистави	Коли відбулася	Продано квитків	По ціні	На суму	Видатки (крб.)	Чистий прибуток (крб.)
Панська хворість	28 серпня	82	1500	123 тис.	38 тис.	85 тис.
Виручені від вечірки	3 вересня			50 тис.450 крб.		50 тис.450 крб.
Виручені від вечірки	14 жовтня			46 тис.500 крб.		46 тис.500 крб.
Разом						181 тис.950 крб.

Восени 1921 р. активно працювала для потреб голодуючих новокрасницька «Просвіта» Чорнобильського повіту. Нею була поставлена вистава «Москаль Чарівник» та «Кум Мірошник», з яких отримано 60 тис. крб. До волосної комісії допомоги голодуючим було надіслано 30 тис. крб. за вересень місяць. У жовтні була організована вистава «Назар Стодоля»,

з якої отримано 42 тис. крб., надіслано до волості 29 тис. крб. [16, арк. 11]. Маємо відомості про пожертвування коштів на користь голодуючих помісячно довжочьким товариством Кам'янецького повіту. Усього було здано 1 млн. 899 тис. 050 крб. (Табл. 2) [17, арк. 2].

Таблиця 2.

Звіт про благодійну діяльність товариства «Просвіта» с. Довжок Кам'янецького повіту

Період	Зібрано	Період	Зібрано
11.09.1921 р.	100 тис. крб.	14.01.1922 р.	161 тис. 300 крб.
27.11.1921 р.	25 тис. 750 крб.	20.01.1922 р.	95 тис. 200 крб.
11.12.1921 р.	32 тис. 400 крб.	19.02.1922 р.	67 тис. 300 крб.
25.12.1921 р.	19 тис. 800 крб.	26.03.1922 р.	205 тис. крб.
08.01.1922 р.	192 тис. 300 крб.	17.04.1922 р.	1 млн. крб.

Зі звіту Ямпільської повітової політосвіти Подільської губернії за 1921 р. можна побачити, що значну роль у допомозі голодуючим відіграли саме просвітницькі осередки. Зокрема, наприкінці року у повіті за їх сприяння було зібрано 40 млн. крб. і 8 вагонів хліба [18, арк. 30].

Із встановленням радянського режиму постала потреба зміни статутів просвітницьких товариств відповідно до вимог влади. Діяльність «Просвіт» координував позашкільний відділ народів при Народному комісаріаті освіти (НКО), який розпочав кампанію із реорганізації товариств. У 1 параграфі зразкового (пролетарського) статуту зазначалося, що товариство «Просвіта» «має на меті шляхом широкої культурно-освітньої праці серед населення поширення соціалістичної культури на підвалинах широкої самодіяльності трудових мас України... стоїть на ґрунті диктатури пролетаріату і незаможного селянства, і всіма засобами бореться проти старого укладу життя, допомагаючи радянському державному будівництву» [14, арк. 230]. Інакше кажучи, «Просвіти» мали або вслякко сприяти радянському будівництву, або їм загрожувала ліквідація. Тому більшість товариств добровільно окреслювали собі головне завдання – працювати на користь голодуючих, наскільки це буде можливим, мобілізуючи при цьому всі свої ресурси і засоби. Відповідне рішення ухвалили, зокрема білгородська «Просвіта», що на Київщині [19, арк. 25]. Таким чином, у цей період діяльність просвітницьких товариств набувала виключно благодійного спрямування, оскільки їхнє керівництво помилково вважало, що альтруїстичний напрямок дозволить їм працювати і надалі.

Частину населення, яке потерпало від голоду, радянська влада евакуювала у порівняно забезпече-

ні губернії Правобережної України і забезпечувала житлом у просвітницьких будівлях, освітніх закладах, конфіскованих поміщицьких маєтках тощо. На думку О. Паращевіної, вони були пристосовані для проживання невеликої кількості (до 30-40) дітей і мали непогані побутові умови [20, с. 144]. Практично вся громада, а особливо просвітяни, опікувалися новоприбулими. Їм надавали медичну допомогу, харчували, доглядали в міру можливостей.

Проте не завжди благодійна діяльність сільських товариств була позитивною. Зокрема, неоднозначна ситуація виникла у цівковецькій «Просвіті», що на Поділлі. Як повідомляв її голова І. Кутянський у волвіднарос, 25 і 26 лютого 1922 р. мали відбутися вистави. Проте через присутність у приміщенні товариства голодуючих та хворих на тиф, селяни, побоюючись заразитися, перестали відвідувати осередок. На загальних зборах членів «Просвіти» це питання стало предметом обговорення. Вирішено було переселити з приміщення товариства зазначених осіб. Для цього просвітяни звернулися до волвіднаросу по допомогу, пояснюючи при цьому, що присутність голодуючих перешкоджає діяльності «Просвіти». Більше того, через присутність людей із голодних районів республіки захворів на тиф інструктор просвітницької ткацької майстерні Ф. Побережний. Врешті-решт через його хворобу та присутність у приміщенні товариства голодуючих навчання для п'ятьох учнів було припинено. Товариство звернулося з проханням відселити людей з осередку повторно. «Якщо це не буде зроблено до Пасхи, жодна просвітницька робота буде неможливою» [17, арк. 9, 11]. Парадокс ситуації полягає у тому, що благодійна діяльність товариства на користь голодуючих стала неможливою через них самих.

Радянський режим зобов'язав «Просвіти» тісно співпрацювати з керівництвом військових частин. Просвіт'яни повинні були проводити культурно-масові заходи (вистави, концерти тощо), а також благодійну діяльність у межах тижнів допомоги інвалідам війни, міліції, військовим. Перед благодійним заходом, як правило, відбувалися мітинг або лекція, на яких населенню роз'яснювали значення правоохоронних структур для робітників і селян, принципи будівництва радянського суспільства та ін. Після проведеного заходу обов'язково завідувачі волосних відділів народної освіти надсилали до повітнаросвіти звіт про виконану роботу із зазначенням тез лекцій, програм заходів. Народний комісаріат освіти 3 травня 1922 р. скасував 15 % безкоштовних місць у театрах, натомість залишив 10 % для Червоної Армії [21, арк. 30]. У 1922 р. у рамках тижня добробуту червоноармійця, «Просвіти» зобов'язали допомагати військовим частинам, які дислокувались у селах, у першу чергу, треба було поставити для них безкоштовну виставу, збір із якої відправлявся у комісію допомоги тижня червоноармійця.

Отже, благодійницька робота «Просвіт» на користь тих, хто голодував, інвалідів війни, міліції, військових тощо мала добровільно-примусовий характер. Однак робота товариств не обмежувалася виключно цією категорією громадян, а й поширювалася на інші, зокрема «Просвіти» не забували відомих діячів національно-визвольних змагань. Так, казенно-мотовилівське товариство Київської губернії отримало від М. Загірної, дружини покійного Б. Грінченка, портрет письменника із його підписом. На знак подяки і враховуючи її важке матеріальне становище, просвіт'яни постановили направити до письменниці урочисту делегацію з листом і матеріальною допомогою [22, арк. 1].

Допомога надавалась і пересічним особам. На початку 20-х років ХХ ст. на території Правобережної України проживало чимало осіб, які потребува-

ли соціального захисту і допомоги, потрапивши у складні життєві обставини. Так, германівська «Просвіта» Київської губернії видала дружині колишнього режисера 838 крб. [23, арк. 17]. Садетське товариство Бердичівського повіту 12 липня 1921 р. постановило встановити вартість всіх квитків на виставу «Чоботи» П. Свінцицького та концертну програму для постраждалих від пожежі с. Іванковець в розмірі 500 крб. і дві частини від прибутку передати на їх користь [24, арк. 5, 26]. Окремі товариства навіть мали спеціальний фонд на такі непередбачені випадки. Для того, щоб виділити з нього кошти, збиралася рада товариства і ухвалювалося позитивне чи негативне рішення. Такі напрямки благодійної роботи «Просвіт» мали добровільний, адресний, безкорисливий характер.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Благодійна допомога сільських «Просвіт» була спрямована на задоволення запитів суспільства, важливим стабілізаційним чинником у 1921-1922 рр. Радянський режим, використовуючи її, суттєво заощаджував державні ресурси. Голодуючим та іншим нужденним сільські «Просвіти» надавали допомогу у вигляді продуктів харчування та коштів. Її обсяг залежав від загальної кількості населення та можливостей товариств організувати культурно-масові заходи, які і були джерелом прибутку. Як бачимо, добродійність сільських «Просвіт» була як примусовою, так і добровільною. Перший вид нав'язала їм радянська держава, змушуючи працювати на користь голодуючих, представників правоохоронних та військових структур тощо. Другий був ініціативою самих просвіт'ян. У цілому ж, благодійна діяльність сільських «Просвіт» Правобережної України продемонструвала зразок консолідації українського суспільства в кризовий період голодомору 1921-1923 рр. Перспективним напрямком подальших досліджень є з'ясування співвідношення різних форм і напрямків благодійної діяльності сільських «Просвіт».

Список використаної літератури

1. Кочнова О. А. Благодійність як соціокультурний феномен (культурологічний аналіз): автореф. дис. ... канд. культурології : 26.00.01. Сімферополь, 2009. 23 с.
2. Дмитрієнко М., Ясь О. Благодійність як атрибут громадянського суспільства: історія і сучасність. Розбудова держави. К., 1994. № 6. С. 37-44.
3. Солнцев Е. Благотворительность. *Большая Советская Энциклопедия*. М., 1927. Т.6. С. 466-471.
4. Лаврушина Н. М. Етапи та тенденції діяльності товариств допомоги дітям в Україні (1918–1930-ті рр.). Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич, 2020. Вип. 27. Том 3. С.186–192. DOI: 10.24919/2308-4863.3/27.203716
5. Загребельна Н. І., Коляда І. А. Велика війна: Українство і благодійність (1914-1917 рр.). К.: Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Ін-т Історії України НАН України, 2006. 194 с.
6. Грибан О. Г. Діяльність Українського товариства Червоного Хреста (20-ті – 30-ті роки ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. К., 2015. 22 с.
7. Листування з товариствами «Просвіта» в містах України і Швейцарії про організацію «Просвіти», про відкриття шкіл, з фінансових і інших питань. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф.2582. Оп. 3. Спр. 22.
8. Місячні звіти повітвідділу народіві з січня 1921 р. по січень 1922 р. *ДАЖО* (Державний архів Житомирської області). Ф.р.-2524. Оп. 1. Спр. 121.
9. Листування з Київським повітовим відділом народної освіти про надання допомоги голодуючим Поволжя. *ДАКО* (Державний архів Київської області). Ф.р.-94. Оп. 1. Спр. 97.
10. Голодомор в Україні (1921-1923). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Голодомор_в_Україні_\(1921-1923\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Голодомор_в_Україні_(1921-1923)) (дата звернення: 4.10.2020)
11. Протоколи загальних зборів членів товариств «Просвіта» за січень-жовтень 1921 р. *ДАКО* (Державний архів Київської області). Ф.р.-94. Оп. 1. Спр. 57.
12. Вимогові відомості на виплату зарплати співробітникам товариств «Просвіта» Левківської волості, списки артистів драматичної та співочої секцій Лемківського товариства «Просвіта». *ДАЖО* (Державний архів Житомирської області). Ф.р.-1983. Оп. 1. Спр. 15.
13. Накази повітового виконкому і листування з установами народіві з питань охорони пам'ятників старовини, про ліквідацію неписьменності... *ДАХМО* (Державний архів Хмельницької області). Ф.р.-6. Оп. 1. Спр. 39.
14. Списки учнів. Заяви вчителів про надання роботи. Січень–травень 1921. *ДАВО* (Державний архів Вінницької області). Ф.р.-5009. Оп. 1. Спр. 21.
15. Копії протоколів засідань ради чоколовського товариства «Просвіта» і волосної конференції допомоги голодуючим за вересень і грудень 1921 р. *ДАКО* (Державний архів Київської області). Ф.р.-94. Оп. 1. Спр. 63.

16. Копія протоколів загальних зборів членів товариства «Просвіта» за жовтень 1921 р. ДАКО (Державний архів Київської області). Ф.р.-100. Оп. 1. Спр. 84.
17. Відомості Довжоцького волосного відділу народної освіти про допомогу голодуючим південних губерній. ДАХМО (Державний архів Хмельницької області). Ф.р.-1013. Оп. 1. Спр. 95.
18. Річний звіт Ямпільського повітового відділу народної освіти. ДАВО (Державний архів Вінницької області). Ф.р.-254. Оп. 1. Спр. 162.
19. Місячні звіти про діяльність сільських товариств «Просвіта» Шпитковської волості за 1921 р. ДАКО (Державний архів Київської області). Ф.р.-1162. Оп. 1. Спр. 56.
20. Паращевіна О. Діти і голод 1921-1922 рр. в Україні. Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. 2005. Вип. 14. С.137–146.
21. Виписи з протоколів засідань Колегії агітпрома ЦК КП(б)У, Наркомоса, Головополітосвіти УСРР, Всеукраїнської надзвичайної комісії по ліквідації неписьменності з питань культурно-освітньої роботи та матеріали до них. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 166. Оп. 2. Спр. 865.
22. Казенно-Мотовилівське товариство «Просвіта», Грінченко Марія Миколаївна. Листування з приводу обрання її почесним членом товариства, вітання. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. Ф. 170. Спр. 37.
23. Звіти про роботу політико-просвітницьких закладів і товариств «Просвіта». ДАКО (Державний архів Київської області). Ф.р.-1156. Оп.1. Спр. 112.
24. Протоколи загальних зборів Садецького культурно-освітнього товариства (копії) про проведення культмасової роботи і влаштування вистав. Відомості про наявність драмгуртків, бібліотек, музикантів волості. ДАВО (Державний архів Вінницької області). Ф.р.-5035. Оп. 1. Спр. 28.

References

1. Kochnova, O.A. (2009). *Blahodiynist' yak sotsiokul'turnyy fenomen (kul'turolohichnyy analiz)* [Charity as a socio-cultural phenomenon (culturological analysis)] (Unpublished candidate dissertation). Tavriya National University named after V.I.Vernadsky. [in Ukrainian].
2. Dmytriyenko, M., Yas', O. (1994). Blahodiynist' yak atribut hromadyans'koho suspil'stva: istoriya i suchasnist'. [Charity as an attribute of civil society: history and modernity]. *Rozbudova derzhavy*. 6, 37–44. [in Ukrainian].
3. Solntsev E. (1927). Blahotvorytel'nost'. Bol'shaya Sovetskaya Entsyklopedyya [Charity. The Great Soviet Encyclopedia], Vol. 6, 466-471.
4. Lavrushyna, N.M. Etapy ta tendentsiyi diyal'nosti tovarystv dopomohy dityam v Ukrayini (1918–1930-ti rr.). [Stages and tendencies of activity of societies of help to children in Ukraine (1918-1930)]. *Current issues of the humanities: interuniversity collection of scientific works of young scientists of Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko*. 27, 186–192. DOI: 10.24919/2308-4863.3/27.203716 [in Ukrainian].
5. Zahrebel'na, N.I., Kolyada I.A. (2006). Velyka viyna: Ukrayinstvo i blahodiynist' (1914-1917 rr.). [The Great War: Ukraine and charity (1914-1917)]. *Nats. ped. un-t im. M.P. Drahomanova. In-t Istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny*. [in Ukrainian].
6. Hryban, O.H. (2015) *Diyal'nist' Ukrayins'koho tovarystva Chervonooho Khresta (20-ti – 30-ti roky KhKh stolittya)* [Activities of the Ukrainian Red Cross Society (1920s – 1930s)]. (Extended abstract of candidate's thesis). M.Drahomanov national Pedagogical university. [in Ukrainian].
7. *Correspondence with Prosvita societies in the cities of Ukraine and Switzerland about the organization of Prosvita, about the opening of schools, on financial and other issues.*, f.-r.-2582/3/22, 25 fols. TsDAVO of Ukraine (Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine). [in Ukrainian].
8. *Monthly reports of the county department of education from January 1921 to January 1922.*, f.-r.-2524/1/121, 65 fols. DAJO (State Archives of Zhytomyr region).
9. *Correspondence with the Kyiv County Department of Public Education on providing assistance to the starving in the Volga region.*, f.-r.-94/1/97, 5 fols. DAKO (State Archives of Kyiv Region).
10. Holodomor v Ukraini (1921-1923). [https://uk.wikipedia.org/wiki/Holodomor_v_Ukraini_\(1921-1923\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Holodomor_v_Ukraini_(1921-1923))
11. *Minutes of the general meeting of members of the Prosvita societies for January-October 1921.*, f.-r.-94/1/57, 14 fols. DAKO (State Archives of Kyiv Region).
12. *Demand information for the payment of salaries to employees of the Prosvita societies of the Levkiv volost, lists of artists of the drama and singing sections of the Lemkiv prosvita society.*, f.-r-1983/1/15, 21 fols. DAJO (State Archives of Zhytomyr Region).
13. *Orders of the county executive committee and correspondence with educational institutions on the protection of ancient monuments, on the elimination of illiteracy...*, f.-r-6/1/39, 286 fols. DAHmO (State Archives of Khmelnytsky region).
14. *Lists of students. Teachers' applications for work. January – May 1921.*, f.-r-5009/1/21, 262 fols. DAVO (State Archives of Vinnytsia Region).
15. *Copies of the minutes of the meetings of the board of the Chokolov society "Prosvita" and the parish conference to help the starving in September and December 1921.*, f.-r-94/1/63, 21 fols. DAKO (State Archives of Kyiv region).
16. *A copy of the minutes of the general meeting of members of the society "Prosvita" for October 1921.*, f.-r-100/1/84, 17 fols. DAKO (State Archives of Kyiv region).
17. *Information of Dovzhotshy volost department of public education about the help to starving people of southern provinces.*, f.-r-1013/1/95, 23 fols. DAHmO (State Archives of Khmelnytsky region).
18. *Annual report of the Yampil district department of education.*, f.-r-254/1/162, 100 fols. DAVO (State Archives of Vinnytsia region).
19. *Monthly reports on the activities of rural societies "Prosvita" Shpytkovsky volost for 1921.*, f.-r-1162/1/56, 121 fols. DAKO (State Archives of Kyiv region).
20. Parashchevina, O. (2005). Dity i holod 1921-1922 rr. v Ukraini [Children and starvation of 1921-1922 in Ukraine. Problems of Ukrainian history: facts, judgments, searches]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*, 14, 137–146.
21. *Extracts from the minutes of meetings of the Board of agitation of the Central Committee of the CP (b) U, the People's Commissariat, the Main Political Education of the USSR, the All-Ukrainian Emergency Commission for the Elimination of Illiteracy on Cult Education and materials to them.*, f. 166/2/865, 416 fols. Central State Archives of Ukraine (Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine).
22. *State-Motovylyv Society "Prosvita", Grinchenko Maria Mykolayivna. Correspondence on the occasion of her election as an honorary member of the society, congratulations.*, f. 170/37, 1 fols. Manuscript Institute of the Vernadsky National Library of Ukraine.
23. *Reports on the work of political and educational institutions and societies "Prosvita"*, f.-r-1156/1/112, 290 fols. DAKO (State Archives of Kyiv Region).
24. *Minutes of the general meeting of the Sadetsky cultural and educational society (copies) about carrying out cult mass work and the arrangement of performances. Information about the presence of drama groups, libraries, musicians of the parish.*, f.-r-5035/1/28, 113 fols. DAVO (State Archives of Vinnytsia region).

Стаття надійшла до редакції 05.10.2020 р.

Стаття прийнята до друку 11.10.2020 р.

Kuchеров Gennadiy

Candidate of History Science, Ph.D., Associate Professor
Department of Social Work and Psychology
Podilsky Special Educational and Rehabilitation Social and Economic College
Kamianets-Podilskyi, Ukraine

Palelulko Oksana

Candidate of Historical Sciences, Lecturer
Department of Social Work and Psychology
Podilsky Social and Economical College
Kamianets-Podilskyi, Ukraine

Humeniuk Inna

Lecturer
Department of Social Work and Psychology
Podilsky Social and Economical College
Kamianets-Podilskyi, Ukraine

SOCIAL ASPECTS OF THE ACTIVITY OF RURAL «PROSVITS» OF RIGHT BANK UKRAINE IN 1921-1922: CHARITY

Abstract. The article is devoted to a comprehensive analysis of the practical experience of charitable activities of rural «Prosvits» of the Right Bank of Ukraine in the early 20s of the twentieth century, the main focus of which was to help the starving. The issue of providing such assistance to various categories of the population as a whole has been studied, as well as the work of state structures on the legal regulation of «Prosvits» charity activities. The Soviet regime, being aware of the popular popularity of societies, used their opportunities and resources, shifting to them part of the state social spending. The purpose of the article is to conduct the analysis of the activities of «Prosvits» in the Soviet regime, its significance and results in 1921-1922, coverage of the problems and achievements of educational centers in the context of charitable assistance. Research methods used: comparison, generalization, analysis, synthesis, structural-systemic, synchronous, statistical, historical-comparative, analysis of available sources and scientific literature. It was found that «Prosvits» activities were coordinated by the out-of-school department of public education at the People's Commissariat of Education, which directed their work in the right direction, namely to help the starving, weeks of assistance to war invalids, police, military, etc. Emphasis was placed on helping the starving, identifying specific areas and forms of work to raise funds for the needy. It was established that the charity of the rural «Prosvits» was both voluntary and compulsory. The first was unofficially initiated by the Soviet state, the second by the society itself.

Key words: charity; help; «Prosvita»; society; Soviet regime.